

Wij maken de analyse aan de hand van scenario's en bewijs.

Een scenario is een verhaal over hoe een stukje van de wereld in elkaar zit of hoe wij denken dat het in elkaar zit.⁹ Als bijvoorbeeld iemand dood wordt gevonden en onderzocht moet worden hoe die persoon is overleden, gaan de scenario's over de aaneenschakeling van handelingen en omstandigheden die zich voor, tijdens en na het overlijden moeten hebben afgespeeld.

Bewijs kan een scenario ontkrachten (falsificeren) of bevestigen (verifiëren). Indien een bepaald redelijk scenario voldoende wordt ontkracht of onvoldoende wordt bevestigd door het gevonden bewijs, kan het worden weggestreept. Of er voldoende steun is voor een scenario is aan de rechter. Voldoende steun houdt in het kader van een strafzaak in dat het voorhanden bewijs in dusdanige mate het misdrijfscenario zoals gepresenteerd door het openbaar ministerie ondersteunt dat dat scenario buiten gerede twijfel als superieur kan worden beschouwd aan elk ander redelijk alternatief scenario.

TOEKOMST- EN TERUGBLIKSCENARIO'S

Scenario's zijn als het ware een film die wordt afgedraaid. In het dagelijks leven worden scenario's meestal gebruikt om mogelijke toekomst te schetsen. Die kunnen dan als denkgereedschap fungeren om bepaalde ontwikkelingen te verhinderen, te vergemakkelijken of erop te anticiperen. Iedereen gebruikt bewust of onbewust wel eens toekomstscenario's, waarbij men vanuit het zekere heden vooruit redeneert naar de onzekere mogelijke toekomst en daar aan de hand van voorspelbare en onvoorspelbare factoren schattingen op loslaat.

In politieonderzoeken en strafzaken gaat het echter om een terugblik. Daarbij onderzoekt men vanuit het zekere heden – bijvoorbeeld 'iemand is dood aangetroffen' – retrospectief de onzekere mogelijke verledens en laat men daarop schattingen los aan de hand van bekende en onbekende feiten. Dat vergt een andere manier van denken. Men zou bijvoorbeeld in de zaak van Nicky kunnen redeneren: 'Als iemand met een pedofiele geaardheid op een zomerse dag gaat fietsen van Simpelveld naar de Tevereiner Heide in Duitsland, hoe waarschijnlijk is het dan dat hij onderweg een dood

⁹ Zie daarover P.J. van Koppen (2011) *Overtuigend bewijs: Indammen van rechterlijke dwalingen*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

kind vindt?’ Maar dat is een vraag die hoort bij toekomstgericht scenariodenken, niet bij retrospectief scenariodenken.

In de regel zijn meerdere scenario’s redelijk. Als een moord is gepleegd, is een standaardscenario – gebaseerd op cijfers – dat de moord door iemand uit de *inner circle* is gepleegd. Een ander mogelijk scenario is dat een onbekende de dader is. De politie zal bij het beoordelen van de verschillende scenario’s en het uitzetten van onderzoeklijnen vaak uitgaan van vragen over motief, gelegenheid en middelen. Welke personen hadden een reden om de moord te plegen? In welke mate had ieder van hen daar de gelegenheid toe? Welke middelen had ieder van hen daartoe ter beschikking?¹⁰

Nadat een misdrijf is gepleegd, beoordeelt de politie vanaf het eerste optreden welke scenario’s het meest waarschijnlijk zijn. Daarbij kan achteraf blijken dat in het begin verkeerde schattingen zijn gemaakt. Soms is dat te wijten aan het feit dat de werkelijke feiten afwijken van de standaardscenario’s, bijvoorbeeld als de werkelijke dader niet iemand is die tot de *inner circle* behoort maar een *lone wolf* is. Verkeerde beoordelingen kunnen ook ontstaan als de politie om de tuin wordt geleid. Als bijvoorbeeld in de zaak van Nicky een van de kampleiders de dader is, had die persoon er belang bij om te benadrukken dat Nicky is weggelopen in de hoop daarmee de politie op het verkeerde been te zetten. Ook had die persoon er dan belang bij om te zorgen dat het kamp zou worden afgebroken voordat een sporenonderzoek kon worden gedaan. We zeggen niet dat dat hier ook het geval is geweest, maar wel dient de politie altijd alert te zijn op het gevaar dat de dader zal pogen een misleidend beeld te creëren.

SCENARIOANALYSE

Over hoe een analyse van verschillende scenario’s moet worden uitgevoerd is veel geschreven.¹¹ Het is een methode, afkomstig uit de wetenschap, die wordt toegepast op een concrete strafzaak. De methode draagt ertoe bij dat bewijsmiddelen niet worden overgeslagen en ook goed worden afgewogen tegen ander bewijs.

In een strafzaak lukt het de rechter nooit om het misdrijf in al zijn details te reconstrueren. Veel van wat er is gebeurd, komen we gewoon niet te weten. Sporen zijn niet gemaakt door de dader of door de politie niet verzameld, getuigen waren er niet of

10 Zie uitgebreider daarover C.J. de Poot, R.J. Bokhorst, P.J. van Koppen & E.R. Muller (2004) *Rechercheportret: Over dilemma’s in de opsporing*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.

11 Zie voor een manier om wetenschappelijk over bewijs te praten P.J. van Koppen (2011) *Overtuigend bewijs: Indammen van rechterlijke dwalingen*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam; P.J. van Koppen (2013) *Gerede twijfel: Over bewijs in strafzaken*. Amsterdam: De Kring; P.J. van Koppen & A.R. Mackor (2020) A scenario-approach to the Simonshaven case. *Topics in Cognitive Science*, 12, 1132-1151. Er zijn nog andere benaderingen. Een prominente is de benadering met argumentatieschema’s. Zie daarover F.J. Bex (2011) *Arguments, stories and criminal evidence: A formal hybrid theory*. Dordrecht: Springer. De tweede meest prominente is de bayesiaanse (uit te spreken als beessiaanse) benadering. Zie bijvoorbeeld C.S. Vlek (2016) *When stories and numbers meet in court: Constructing and explaining Bayesian networks for criminal cases with scenarios*. Groningen: Unpublished doctoral dissertation Groningen University; F. Taroni, C.G.G. Aitken, P. Garbolino & A. Biedermann (2006) *Bayesian networks and probabilistic inference in forensic science*. Chichester: Wiley. Argumentatieschema’s noch de bayesiaanse benadering zijn echter geschikt voor het strafrecht, althans om te oordelen over het bewijs als geheel en over scenario’s die gaan over de gehele strafzaak.

getuigen namen iets niet waar of zijn het vergeten, de politie heeft niet alles opgeslagen, het zijn slechts een paar oorzaken van gebrek aan kennis over een misdrijf. Als de rechter oordeelt dat de wettige bewijsmiddelen daarvoor onvoldoende steun bieden, hoeft de vraag wat er dan wel is gebeurd in de strafzaak niet te worden beantwoord.

Mensen die als slachtoffer of nabestaande zijn betrokkenen bij een strafzaak willen graag dat de waarheid wordt gevonden. Dat is echter niet de doelstelling van strafrechtelijke procedures. Het gaat daar om de tenlastelegging die moet worden bewezen. Die tenlastelegging is een omschrijving van wat de verdachte volgens de officier van Justitie heeft gedaan, verpakt in termen die passen bij het wetsartikel uit het Wetboek van Strafrecht dat volgens de officier van Justitie is overtreden. Zo is het bij die omschrijving meestal niet relevant welke kleur het moordwapen had of hoe de verdachte daar precies aan is gekomen. In een strafzaak zijn alle feiten die niet – direct of indirect – kunnen bijdragen aan een oordeel of het gedrag van de verdachte voldeed aan de tenlastelegging eigenlijk irrelevant voor de schuldigverklaring van de verdachte.

De officier van Justitie zal wel een coherent verhaal moeten vertellen – het misdrijfscenario of soms meerdere misdrijfscenario's – en zal bewijsmiddelen moeten aandragen die daarbij passen.¹² De officier van Justitie zal daarnaast ook vanaf het begin van het onderzoek al moeten anticiperen op de mogelijke alternatieve scenario's waarmee de verdediging ter terechtzitting kan komen. Als de officier van Justitie er niet op is voorbereid om de mogelijke alternatieve scenario's te kunnen weerleggen, kan de zaak – al dan niet terecht – uitlopen op een vrijspraak.

Voor de betrokken slachtoffers of nabestaanden kan bijzondere aandacht voor andere scenario's dan een schuldig scenario – wij zullen ze verder alternatieve scenario's noemen – onbevredigend zijn als zij overtuigd zijn van de schuld van de verdachte. Zij dienen zich echter te realiseren dat voldoende aandacht voor mogelijke alternatieve scenario's een grotere kans biedt om de waarheid – wat er daadwerkelijk met hun dierbare is gebeurd – te benaderen dan als justitie zich louter zou richten op het bewijzen van het misdrijfscenario.

De officier van Justitie moet ervoor zorgen, wil hij zijn zaak voldoende bewijzen, dat het misdrijfscenario superieur is aan de alternatieve scenario's. Anders gezegd: het misdrijfscenario moet een betere verklaring geven voor de relevante delen van de gebeurtenis – zoals we die door het bewijs te weten zijn gekomen – dan alternatieve scenario's. Bij die afweging kunnen allerlei details uit onverwachte hoek relevant zijn. Zo kan een alibi relevant zijn voor de toets van een scenario. Dan wordt plotseling relevant met wie de verdachte was op de plek ver weg van het misdrijf, hoe video-camera's precies werken of hoe de identiteitscontrole bij de Nederlandse Spoorwegen

12 Het is in publicaties nogal gebruikelijk om te spreken van het schuldige scenario. Dat heeft niet onze voorkeur, omdat bij de beslissing van de rechter om iemand schuldig te verklaren niet alleen van belang is of de verdachte het misdrijf pleegde, maar ook andere afwegingen gemaakt worden, bijvoorbeeld of er al dan niet schulduitsluitingsgronden zijn. Wij proberen daarom het woord schuldig zoveel mogelijk te vermijden.

precies werkt, om een paar willekeurige voorbeelden te noemen.¹³ Feiten die relevant kunnen zijn bij de berechting van een verdachte vormen zodoende nooit een gesloten verzameling. Op elk moment kan iets onverwacht relevant worden.

De rechter staat voor de vraag om vast te stellen wat er precies is gebeurd op een moment in het verleden dat nu niet meer kan worden waargenomen. En dat wordt geprobeerd met behulp van bewijsmiddelen. Zo gebruiken we het verhaal van een getuige om te weten te komen hoe de overval precies verliep. Dat is een imperfecte manier om iets vast te stellen. Getuigen kunnen in hun verhaal fouten maken, zeker nu veel mensen die getuige zijn van een misdrijf bij de waarneming stijf van de zenuwen staan of nerveus zijn als ze worden verhoord. In het algemeen geldt dat geen enkel bewijsmiddel absolute zekerheid kan bieden aan de rechter. Dat geldt ook voor vingerafdrukken, camerabeelden en DNA-bewijs.

Een juridische beperking is daarbij nog dat niet al het gevonden bewijs door de rechter mag worden gebruikt om tot het oordeel te komen dat de ten laste gelegde feiten zijn bewezen. In de wet is omschreven wat de wettige bewijsmiddelen zijn. Dat is in het Nederlandse strafrecht zo ruim omschreven dat eigenlijk alles als bewijs kan dienen.¹⁴ Er zijn echter beperkingen die er meestal mee te maken hebben dat er ook andere belangen zijn dan alleen het veroordelen van een verdachte.¹⁵

Dit klinkt allemaal nogal abstract en dat is het ook. Maar in het kort moet het gevonden wettige bewijs passen bij het scenario van de tenlastelegging en het openbaar ministerie moet aan de hand van wettig en overtuigend bewijs demonstreren dat het scenario van de tenlastelegging superieur is aan redelijke alternatieve scenario's. Dat laatste wil zeggen dat het gevonden wettige bewijs beter past bij het scenario van de tenlastelegging dan bij alternatieve scenario's. En niet een beetje beter, maar echt veel beter, want het misdrijfscenario moet boven redelijke twijfel zijn verheven.¹⁶

13 Zie bijvoorbeeld R. Nieuwkamp, R. Horselenberg & P.J. van Koppen (2016) A lie and a mistress: On increasing the believability of your alibi. *Psychiatry, Psychology and Law*, 23, 733-745; E. Laliberte, H. Yim, B. Stone & S.J. Dennis (2020) The fallacy of an airtight alibi: Understanding human memory for where using experience sampling. *Psychological Science*, 32, 944-951; R. Nieuwkamp, R. Horselenberg & P.J. van Koppen (2019) True and false alibis among prisoners and their detection by police detectives. *Psychiatry, Psychology and Law*, 25, 902-921.

14 Dat is geregeld in artikel 339 Wetboek van Strafvordering. Dat artikel luidt: '(1) Als wettige bewijsmiddelen worden alleen erkend: 1°. eigen waarneming van den rechter; 2°. verklaringen van den verdachte; 3°. verklaringen van een getuige; 4°. verklaringen van een deskundige; 5°. schriftelijke bescheiden. (2) Feiten of omstandigheden van algemeene bekendheid behoeven geen bewijs.'

15 Zo mag een doorzoeking van een huis alleen worden gehouden met toestemming van de rechter-commissaris en in diens aanwezigheid. Als die toestemming er niet was, mogen de resultaten van de doorzoeking niet aan het bewijs bijdragen. Die regel is er omdat we het belangrijk vinden om te voorkomen dat de politie zomaar bij iedereen het huis binnenvalt. Een ander voorbeeld is het verschooningsrecht. Een familielid van de verdachte kan niet worden gedwongen om een getuigenverklaring af te leggen. We vinden namelijk de bescherming van het familie- en gezinsleven belangrijker dan het bewijzen van misdrijven. Er zijn nog wel meer van dergelijke uitzonderingen.

16 Dit is een uiterst korte weergave van veel wetenschappelijk werk op het gebied van bewijs en scenario's. Zie uitgebreider P.J. van Koppen (2011) *Overtuigend bewijs: Indammen van rechterlijke dwalingen*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam; P.J. van Koppen (2013) *Gerede twijfel: Over bewijs in strafzaken*. Amsterdam: De Kring; P.J. van Koppen & A.R. Mackor (2020) A scenario-approach to the Simons-haven case. *Topics in Cognitive Science*, 12, 1132-1151.